

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIII

ПОСВЕЂЕНО
ПРОФЕСОРУ ДР ДРАГОЉУБУ ПЕТРОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
2000

АДНОМИНАЛНИ ГЕНИТИВ У ПРЕЛАЗНИМ КОСОВСКО-РЕСАВСКИМ ГОВОРИМА ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА

СОФИЈА РАКИЋ-МИЛОРАДОВИЋ

UDC 808.61-087-555(497.11)

Генитив (даље у тексту Г) је као падеж зависности помен од помен једини падеж са примарном функцијом изражавања „општих односа између ентитета”,¹ по своме значењу најсложенији и по функцијама најобухватнији падеж.

Проблем генитивних синтагми у говорима Параћинског Поморавља² може се осмотрити кроз четири основне врсте употребе овог падежа: (1) уз **именицу**, (2) уз **глагол**, (3) уз **количинску одредбу** и (4) уз **предлог**. Овом приликом биће размотрена прва основна врста употребе Г.

Синтаксички балканизам, формирање општег падежног облика (даље у тексту ОП) који продире у сфере употребе Г и преузима неке његове функције, остварује се у испитиваним говорима у различитој мери и зависно од броја — у множини ОП у потпуности преузима функцију зависног падежа.

За ове говоре не важи констатација А. Н. Соболева, коју он ипак изводи на основу ограничене синтаксичке грађе у нашим дијалектолошким монографијама, изнета у раду *Катџеџориа ѓадеџа на ѓериџериџи балканославјанскоџо ареала*: „Genitiv — наименее проницаемыми в исследуемом отношении участками следует признать приименный партитивный Genitiv и приименный Genitiv объекта; несколько более проницаемы конструкции с предлогами.”³

Адноминално употребљени Г овде познаје већину значења као и у књижевном језику, али је фреквенција употребе умногоме различита, и то утолико што је она код појединих типова адноминалног Г сведена на минимум но, упркос тој околности, могуће је ипак издвојити неколико његових семантичких типова.

¹ А. Hajnz, *Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym*, Warszawa, 1955, 5.

² На косовско-ресавску основицу овог поморавског типа говора наследио се онај из југоисточног суседства, тј. низ аналитичких иновација у синтакси падежа резултат је утицаја суседног призренско-тимочког дијалекта. О сукобљавању два деклинациона система на овом терену детаљније уп. С. Ракић-Милојковић, *Проблем ѓенитива у ѓовору Доње Мушнице (код Параћина)*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката (Зборник радова са научног скупа — Нишка Бања, јуна 1992), Ниш, 1994, 215—224 и С. Ракић-Милојковић, *Основе морфолошкоџ системa ѓовора Доње Мушнице*, СД36 XXXVI, Београд, 1990, 75—118.

³ А. Н. Соболев, *Катџеџориа ѓадеџа на ѓериџериџи балканославјанскоџо ареала*, ЗФил, књ. XXXIV/1, Н. Сад, 1991, 136.

За грађење посесивних синтаксичких конструкција користе се различита граматичка средства. Права се посвојност (припадност) изражава одговарајућим творбеним наставком: *синово оде́ло* (ДМ), *жѣнино имање* (ДМ), *йилѣће мѣсо* (ДМ), *йосѣсѣримина ћѣрка* (Леб), *цѣшо-ми-свѣкров дѣшац* (Бош), *йѣб Мѣркови синови* (Тек), *йѣб-је Милојев љнук* (Пл), *Дрѣцков дѣда* (Раш), *Љубицина свѣкрѣва* (Раш),⁴ дакле, посесивним придевом коме се увек даје предност над формом посесивног Г без предлога и над конструкцијом с предлогом *од*. С овим не треба мешати лексикализоване форме за означавање сродства — *брѣйи оде-љјца* (Раш), *имѣо-сам брѣйиша од-йѣйиће* (Свој), *сѣсѣира бѣла од-йѣйиће* (Дав). У том смислу дијалекатска ситуација „следи” препоруке наших граматичара да „посвојни генитив треба да се замијени посвојним придјевом, ако такав придјев има и ако је генитив сам, без додатка,”⁵ одговарајући одређеној ситуацији у стандардном српском језику: „В современном сербскохорватском языке притяжательные прилагательные служат основным средством обозначения принадлежности одному уже известному лицу, название которого состоит из одного слова и не имеет никаких определений.”⁶

Посесивни беспредлошки Г истиснут је из употребе не само услед велике фреквенције посесивног придева већ и услед изузетно честе употребе посесивног датива. Када је реч о именици праћеној одредбом и када се ради о егзистенцијалној посвојности (означавању родбинског припадања), у нашем се говору преклапају функционалне зоне генитива и датива, па се припадност означава обрtima с посесивним дативом, не само у адвербативној употреби: *мѣјем кум-Васѣлију брѣйи* (Клач), *дѣле де-Сѣйѣве Мѣйиinem онѣ колиба* (Бош), *а-днда-се жѣвѣло йо-сѣйарѣјема комѣнде* (ДМ), о чему ће другом приликом бити више речи.

Употреба посесивног Г презимена у множини непозната је овим говорима, па ће се увек чути *рѣјѣйцке ливѣде* м. *Рѣјѣиѣ ливаде*, *балдѣйицки чайри* м. *Балѣйиѣ чайри* одн. *чаири Балѣйиѣ*.

У употреби Г који обележава однос дела и целине има колебања, па ћемо наћи и примере са ОП уместо адноминалног беспредлошког Г, као и примере у којима предлошка конструкција замењује беспредлошки Г: *(йде) оде-брѣне рѣкѣ* (Бош), *сам вр љице* (Чеп), *околѣна Јѣлодине* (Раш); *јѣдно ћѣце ливѣду* (Чеп), *цѣла овѣ сѣрѣна ѣрѣбље* (Заб), *јѣдну ѣрѣју крѣв (имѣли)* (ДВ); *скѣно с-крѣј од-мочѣје* (ДМ), *йѣйрѣља крѣв од-њѣйѣве кѣће* (ДМ).⁷

⁴ За лична имена резервисано је по правилу само придевско образовање и у стандардном језику. О томе уп. М. Ивић, *Генитивне форме срѣскохрѣвѣйских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овѣв, -евѣв), -ин у односу „комбинаѣйоричних варијанѣиѣ”*, ГФФ, књ. X, Н. Сад, 1967, 261.

⁵ Т. Маретић, *Грамаѣиѣка хрѣвѣйскога или срѣскога језика*, Загреб, 1921, 168.

⁶ Т. Н. Молошная, *Посесивные синѣаксѣические конѣструкѣии в сербскохорѣвѣйском языке*, Славянское и балканское языкознание, Москва, 1986, 180.

⁷ Генитивна форма је обавезна у употреби за обележавање посесивности „уколико је... у питању таква именица чија морфолошка структура није подложна адјективизацији помоћу суфикса...” М. Ивић, *Срѣскохрѣвѣйски ѣадежни облици обавезно ѣраћени одредбом као ѣмомним морфоложким знаком*, ГФФ, књ. IV, Н. Сад, 1959, 154.

Из општег посесивног Г изводи се и „граматички генитив који показује да се нешто некога тиче, да је у односу са њим... Образује се од глаголских или апстрактних именица које се приписују коме; стварни однос тих именица према ономе коме се оне приписују може бити најразличније врсте...”⁸

У нашем материјалу нашао се извештан број конструкција типа *po-men deverbativum + genitivus*, али у свим забележеним случајевима ради се о примерима из професионалног жаргона где одредба уз девербативну именицу у виду посесивног Г упућује на субјекатски Г: *имало зајалёње мoзја* (Сик), *умро од-зајалёње йлућа* (Раш), *йзлив крви на-мoзак* (ДМ), *раздвој брака* (ДМ), *йрoвала облака* (Пот). И ту ће у множини стајати ОП — *добила зајалёње зилдoви* (Свој), чак се јавља и пример замене субјекатског Г предлошком конструкцијом с ОП: *зајалёње од-ий зилдoви* (Свој).

У случају када се појава детерминатора уз девербативну именицу у виду посесивног Г тумачи као присуство информације о пацијенсу, тј. када се ради о објекатском генитиву, примери из испитиваних говора никако не сведоче о егзистенцији Г у овом семантичком типу: *мацина за-йрање вёш* (Тек), *за-чывање дёцу* (ДМ), *на-койање кукуруз* (ДВ), *за-рацицићивање Бёоград* (Раш), *било бёрба йрoжбе* (Раш), *йб мацина за-йрскане лoже* (Свој). Функционисање ОП у овим случајевима супротно је од ситуације у другим косовско-ресавским говорима: „Характерно, што аутори описаниј етих говорoв не oтмечают фактов проникновения форм каких-либо других падежей в сферу выражения oбъектного значения приименного Genitiv-a.”⁹ На ове прелазне говоре не може се применити један од закључака А. Н. Соболева из напред поменутог рада: „наименее проницаемый (аналитичким процесима — С. Милорадовић) ... следует признать приименный партитивный Genitiv и приименный Genitiv oбъекта”.¹⁰

У испитиваним говорима значења квалитативног Г, као средства којим се обележава семантичка категорија „карактеристичне појединости”, могу се изразити само аналитичком конструкцијом *йредлог + ОП*, која је у том случају еквивалент инструментала са квалитативним значењем: *бйо-ни она кумйћ са-йрoрасийи дчи* (ДМ), *ддцо-је са-разбйвену йлавуцу* (Изв), *волoви с-мoкре йубице* (ДМ).

Само један пример беспредлошке конструкције с ОП у функцији квалитативног Г нађен је у прикупљеној грађи: *крийки рукави кощуља била на-нёја* (Треш).

Дакле, разара се дистинкција: „и докато при генитивната квалификация акцентът пада именно върху принадлежността на денотата чрез посочваното качество към едно мислено множество, то при квалитативния инструментал „отделянето”, различаването от множеството е цел

⁸ А. Белић, *Историја српскохрватског језика. Речи са деklinацијом*, књ. II св. 1, Београд, 1972, 221.

⁹ А. Н. Соболев, *Кашегория йадежа...*, 126.

¹⁰ *Ишо*, 136.

на процеса на квалификацијата¹¹ и еквиваленти инструменталних конструкција постају уобичајена форма изражавања ове семантичке категорије. То може бити и олакшано тиме што сама „генитивна синтагма добија искључиво оне функције које могу носити придеви, а конструкција с инструменталом појављује се и са придевском и са прилошком функцијом”.¹²

Информатори са испитиваног говорног подручја испомажу се различитим конструкцијама како би „избегли” употребу Г „онде где се ради о појмовима који већ по себи, а специјално ако су повезани са каквом ближом одредбом, изазивају представу о одређеном својству”,¹³ јер је у тим случајевима замена инструменталом неизводљива: *дсредњи м. средњеї расїа, висок ки-ја м. моје висине, бела аљина м. хаљина беле боје.*

Подтип Г „својства и потјечања”¹⁴ је Г материје који је у нашој грађи замењен ОП у тој функцији:¹⁵ *күйили-смо сѐме кукүруз (Др), (їрїави се) од-сѐмке дулѐци (Пот).*

Као резултат снажне експанзије стандардних језичких форми у новијем времену, у примерима пореклом из професионалног — најчешће војног и административног жаргона, јавиће се адноминално употребљени Г: *їресѐдник дїшїине (ДМ), одборник мѐсне зїједнице (Треш), команданїи баїаљона (Треш), ја-сам бїо вѐћа шрѐјке (Треш), команданїи сѐла бїо (Пл), кѐј-је рѐд слўжбе (Изв), вѐлика бїла фїбрика вѐјне одѐће (Треш), овѐ їродавнице рїбе (Др), їма зїрада бѐлнице (Заб), Дѐм здравља (Заб), їде у-дрўїи рїзред їмнїзије (Треш), али срећу се и примери са ОП у тој функцији: завршїо дрўїу їддину їмнїзију (Изв), оїїшїо у-Дѐм здравље (Заб).*

Израз *на основу* захтева као допуну именску реч у Г, па се и овде нашао један такав, чисто књишки, пример — *на-дсннову шїўмора* (Бош).

Треба на крају излагања о адноминалном Г у Параћинском Поморављу поменути и констатацију А. Н. Собољева, засновану на прегледу ситуације у свим испитиваним косовско-ресавским говорима, а у вези с разграничењем функција генитива и датива у једном семантичком домену, у замени посесивног генитива посесивним дативом и у конструкцијама некарактеристичним за савремени српски језик, али ипак и са неким семантичким ограничењима у употреби другог поменутог падежа: „специфические семантические ограничения, заключающиеся в том что ряд притяжательных значений Genitiv-a (не посесивных в узком

¹¹ Д. Христова, *Израязване на квалификациивниїте оїношения в номиналнїа фраза в сѐрбохрваїски език*, ЈФ, књ. LI, Београд, 1995, 173.

¹² М. Ивић, *Однос између квалиїаїивног генїива и квалиїаїивног инструменїала*, НЈ, књ. VI/7—8, Београд, 1956, 269.

¹³ Исто, 261.

¹⁴ Т. Маретић, *Грамаїшка...*, 169.

¹⁵ Овај Г је и у стандардном језику доста редак, а најчешће се може заменити, услед свог аблативног карактера, предлошком конструкцијом са *од*. Примера за то има и у нашој грађи: *одело-смо носїли од-вїне* (Треш), *їлаїино од-їезїне* (= конопља) (Сик), *калуп од-їлѐка* (Леб), *врѐће од-кѐјзине* (Клач). А. Белић (*Ишїорија...*, 222) говори о двојаком схватању Г материје: „као да се предметом обухвата материја (генит. значење) или као да је предмет потекао од нечега (аблат. схватање)”.

смысле термина) остаётся как бы „закрытым” для экспансии форм Dativ-a.”¹⁶

Београд, 1999.

СКРАЋЕНИЦЕ

1. Насеља из којих се наводи дијалекатска грађа

ДМ	—	Доња Мутница
Леб	—	Лебина
Бош	—	Бошњане
Раш	—	Рашевица
Тек	—	Текија
Пл	—	Плана
Свој	—	Својново
Чеп	—	Чепуре
Заб	—	Забрега
Сик	—	Сикирица
ДВ	—	Доње Видово
Пот	—	Потоцац
Изв	—	Извор
Треш	—	Трешњевица
Др	—	Дреновац
Дав	—	Давидовац
Клач	—	Клачевица

2. Скраћенице часописа

СДЗБ	—	Српски дијалектолошки зборник
ЗФил	—	Зборник за филологију и лингвистику
ГФФ	—	Годишњак Филозофског факултета
ЈФ	—	Јужнословенски филолог
НЈ	—	Наш језик

¹⁶ А. Н. Соболев, *Категория падежа...*, 125.